

Editoriaal

Sektarische bewegingen

Cahiers Politiestudies
Jaargang 2021-3, nr. 60
p. 7-14
© Gompel&Svacina
ISBN 978-94-6371-328-3

Philippe De Baets¹, Janine Janssen², Anton Van Wijk³ en Johan Braeckman⁴,
gasteditoren

Sektarische bewegingen halen opnieuw de actualiteit, ook in volle coronacrisis die al ruim anderhalf jaar de overige berichtgeving compleet heeft overschaduwd (zie o.m. Walgrave & Kuypers, 2021). Dit is niet verwonderlijk, aangezien dergelijke groeperingen steeds meer het domein van welzijn en gezondheid verkiezen als werkterrein. Het blijkt immers een zeer effectief middel te zijn om kwetsbare mensen in te palmen. Dit leidt tot mistoestanden. Het Belgische Informatie- en Adviescentrum inzake Schadelijke Sektarische Organisaties (IACSSO) trok op dat vlak overigens al eerder aan de alarmbel (IACSSO, 2012). De RTBF-reportage '*Dérives sectaires, victimes à l'abandon*'⁵ vestigde door gedegen research en het gebruik van undercovertechnieken onder meer de aandacht op het probleem van 'spirituele chirurgie'. Goeroes overtuigden hun adepten om levensbedreigende aandoeningen zoals kanker niet langer te bestrijden met de evidence-based recepten uit de klassieke geneeskunde maar via meditatie en gebed energiestromen op te wekken die langs de extremiteiten het menselijk lichaam binnendringen en met een goddelijke kracht ziektesymptomen bestrijden. De meeste vragen die de afgelopen drie jaar bij het IACSSO binnenliepen, hadden betrekking op gezondheid, welzijn en alternatieve geneeskunde (Clerix, 2021a). Ook in Frankrijk werden gelijkaardige vaststellingen gedaan (Miviludes, 2018, 17). De coronacrisis heeft de aard van de vraagstelling veranderd. Sommige groepen met sektarische kenmerken verspreid(d)en onjuiste en potentieel schadelijke informatie op het vlak van preventie en behandeling van corona-infecties. Complottheorieën – religieus of spiritueel gemotiveerd – blijken nooit ver weg (Clerix, 2021a). Vaak gaat het om regelrechte pogingen tot desinformatie die erop gericht zijn om het maatschappelijk

¹ Lid kernredactie Cahiers Politiestudies, ABVV Oost-Vlaanderen, Expert groene criminologie en inspectiediensten.

² Lector Veiligheid in Afhankelijkheidsrelaties aan de Avans Hogeschool. Daarnaast werkt ze als hoofd onderzoek bij het Landelijk Expertise Centrum Eergerelateerd Geweld van de Nationale Politie en is zij bijzonder hoogleraar Rechtsantropologie aan de Open Universiteit.

³ Criminoloog en directeur van Bureau Beke en Verinorm.

⁴ Doceert wijsbegeerte en wetenschapsgeschiedenis aan de Universiteit Gent. Van 1999 tot 2003 was hij vast lid van de raad van bestuur van het Informatie- en Adviescentrum inzake Schadelijke Sektarische Organisaties (IACSSO).

⁵ Zie https://www.rtbf.be/auvio/detail_investigation?id=2678383, geraadpleegd op 24 juni 2021.

draagvlak van maatregelen en exitstrategieën (zoals vaccinatiecampagnes) aan te tasten. In die optiek vormen zij een directe bedreiging voor de volksgezondheid. De impact hiervan mag niet worden onderschat. In Nederland laaide de sekteproblematiek in 2019 weer op nadat bekend werd dat een vader, eerder lid van de Moonsekte, zijn kinderen jarenlang van hun vrijheid heeft beroofd op een boerderij in Ruinerwold en een compleet geïsoleerd leven leidde; het OM verdacht hem bovendien van seksueel misbruik van de kinderen.

Het begrip 'sekte' blijft echter bijzonder omstreden. Sekten worden vaak geassocieerd met misstanden die daar plaatsvinden. Aan de hand van een checklist met een aantal verschillende criteria kan indicatief worden aangetoond of en in welke mate bepaalde groeperingen sektarische kenmerken vertonen. De Nederlandse hoogleraar Fokko Oldenhuis komt met zijn omschrijving dan dicht in de buurt van wat een sekte is: 'Sekten onderscheiden zich negatief van religies door het gebruik van destructieve methoden die gehanteerd worden om leden te krijgen en te behouden' (Oldenhuis geciteerd in Damen, 2013, 27).

De correctionele rechtbank van Gent veroordeelde op 16 maart 2021 de vzw Christengemeente (de vzw achter de Jehova's Getuigen) tot een geldboete van 96.000 euro voor het aanzetten tot discriminatie op grond van een geloofsovertuiging en voor het aanzetten tot haat⁶ wegens het uitsluitingsbeleid dat gehanteerd wordt ten aanzien van uitgetreden leden. Deze bewuste politiek – die ook wel 'shunning' wordt genoemd – resulteert in compleet sociaal isolement, psychologische en emotionele schade en het doorknippen van familiale of vriendschapsbanden, vaak voor het leven (zie o.m. Mac Donald, 1988). Het is de eerste strafrechtelijke veroordeling ooit voor de geloofsgemeenschap in ons land en vormt in die optiek dus ook een juridische primeur. De vzw Christengemeente ging echter tegen deze beslissing in hoger beroep. Rechtszaken rond sekten zijn in Nederland (ook) schaars. In 2008 diende een zaak bij de rechtbank. De eiser was volgeling geweest van de religieuze beweging van het door gedaagde geleide Efraïm genootschap. Deze beweging verwachtte dat eind 2001 "de bruid van Christus zou worden opgenomen". Hiermee werd bedoeld dat het einde van de wereld naderde en dat de volgelingen naar de hemel zouden gaan. De eiser heeft ruim fl 700.000 aan de beweging geschonken. Hij vordert – kortweg – schadevergoeding omdat gedaagde misbruik van omstandigheden heeft gemaakt en onrechtmatig gehandeld heeft. De rechtbank – en later het Hof – gaat hierin mee en stelt dat de gedaagde onrechtmatig heeft gehandeld. Als geestelijk leider van eiser heeft hij de grootste verantwoordelijkheid, maar eiser heeft niet naar zijn adviseurs geluisterd, zodat hij een kwart van de schade zelf moet dragen (LJN: BLO403).

In een opgemerkte opiniërende bijdrage wees erevoorzitter van het Comité I Guy Rapaille⁷ (2018, 10-13) op het problematische karakter van de niet-opvolging van sekten door de Veiligheid van de Staat. Hierdoor wordt niet alleen een wettelijke opdracht in de praktijk verwaarloosd, maar wordt ook de toekomstige opvolging gehypothekerd van sektarische bewegingen door verlies aan expertise, bronnen en knowhow (Clerix, 2021b). Toestanden en ontwikkelingen op het terrein worden niet of nauwelijks opgevolgd, terwijl de problemen duidelijk toenemen. Het IACSSO maakt onder meer gewag

⁶ Zie <https://www.unia.be/nl/rechtspraak-alternatieven/rechtspraak/tribunal-correctionnel-de-flandre-orientale-section-gand-16-mars-2021>, geraadpleegd op 19 juni 2021.

⁷ Guy Rapaille is momenteel voorzitter van het IACSSO.

van een versnelling van het proces van manipulatie en rekrutering (Clerix, 2021a). Daarnaast blijkt de structuur van schadelijke sektarische organisaties aan duidelijke veranderingen onderhevig, een evolutie die eerder ook al in Frankrijk (Miviludes, 2018) en Zwitserland (Info Sekta, 2007; Ruch, 2011) werd opgemerkt. De impact van kleinere groepen wordt beduidend groter, terwijl hun maatschappelijke zichtbaarheid afneemt en wetshandhaving in die optiek ronduit problematisch wordt. In België ontbreekt echter een actueel en dynamisch overzicht van schadelijke sektarische organisaties: een factor die mee helpt te verklaren waarom de opvolging van deze groeperingen mank loopt. In Nederland is in 2013 voor het laatst onderzoek gedaan naar sekten – daar Nieuwe Religieuze Bewegingen genoemd (Van Wijk et al., 2013) – maar het doel was daarvan niet om een concreet overzicht van sekten op te leveren. Het in 2013 gestarte Meldpunt Sektesignaal had een dergelijk overzicht wel. Recent heeft het ministerie van Justitie en Veiligheid in Nederland de subsidie stopgezet voor het Meldpunt Sektesignaal.

De mediabelangstelling voor sektarische bewegingen en ontsparingen vertaalt zich echter niet in krachtige beleidsmaatregelen. De bestrijding van sekten vormt geen politieke prioriteit meer in België en was dit overigens nooit in Nederland. De terreurdreiging en -aanslagen zorgden vanaf 2015 voor een begrijpelijke verschuiving van mensen en middelen naar contraterrorisme. Deze politiek verdedigbare beslissing sloeg echter te ver door waardoor (systematische) monitoring en handhaving van andere criminaliteitsfenomenen, waaronder de schadelijke activiteiten van sektarische organisaties, ernstig werd gehypothekeerd. Een aantal politici, experts en slachtoffers trekken op dit vlak aan de alarmbel. Dit themanummer in de reeks Cahiers Politiestudies wil daarom deze problematiek onder de aandacht brengen.

Jurist en Arabist **Maurits Berger**⁸ betoogt dat de term sektarisme een vertekend beeld oplevert van de situatie in het Midden-Oosten. Deze conclusie wordt bereikt aan de hand van drie discussies. De eerste discussie is een hermeneutische analyse van het concept sektarisme, waaruit blijkt dat de term in haar huidige gebruik onvoldoende theoretische gronding heeft en uitgaat van vooronderstellingen. De tweede discussie is van praktische aard en gaat in op de veelvoorkomende aanname dat de islam een belangrijke bron zou zijn van sektarische conflicten. Aan de hand van een historisch-comparatieve analyse zal blijken dat deze aanname niet juist is. Weliswaar speelt religie een belangrijke rol in de diverse spanningen en conflicten in het Midden-Oosten, maar – zo zal blijken uit de derde discussie – dat zegt meer over de sociaal-politieke dynamiek van deze tijd dan over de aard van religie zelf, en die van de islam in het bijzonder.

Sektepsycholoog en theoloog **Johan Detraux**⁹ heeft het over de zoektocht naar hoe men het beste omgaat met (schadelijke) sektarische bewegingen en hun (ex-)leden. Hij heeft ruime ervaring met de hulpverlening aan sekteslachtoffers en met het geven van opleidingen aan wetshandhavers. Vaak hebben deze mensen moeten vaststellen dat hun benadering van deze problematiek niet (of slechts in beperkte mate) helpend was. In

⁸ Prof. dr. mr. Maurits Berger is jurist en Arabist, en sinds 2008 hoogleraar Islam en het Westen aan de Universiteit Leiden. Hij heeft gewerkt als advocaat in Amsterdam, en als journalist en onderzoeker in Egypte en Syrië. Van 2003 tot 2008 was Berger werkzaam als senior onderzoeker aan het Instituut Clingendael.

⁹ Sektepsycholoog en vergelijkend godsdienstwetenschapper, werkte met moeders van geradicaliseerde jongeren.

dit artikel wordt dieper ingegaan op diverse elementen die een bijdrage kunnen leveren aan een betere politionele benadering van deze bewegingen: het maken van abstractie van bestaande mythen en vooroordelen, het verzamelen van accurate informatie bij gespecialiseerde instellingen, het gebruik maken van indicatoren van schadelijkheid, het verkrijgen van inzicht in het emotionele klimaat en gehanteerde indoctrinatietechnieken binnen sekten, en het gebruik maken van bepaalde communicatietechnieken tijdens verhoren van leden of slachtoffers.

Criminoloog **Philippe De Baets** richt de focus op esoterisme en schadelijke praktijken met sektarische inslag. Esoterisme verwijst naar kennis die enkel voor ingewijden bestemd is en stelt de natuurwetenschappelijke methode in vraag. Deze ideeën zijn doorgedrongen in de westerse filosofie, religie, pseudowetenschappen en kunst maar ook in de populaire cultuur. Hierdoor werd het draagvlak aanzienlijk vergroot. Maatschappelijke veranderingen leiden tot lacunes op het vlak van zingeving. De New Age-beweging bracht een ruim alternatief aanbod dat verder gestalte gaf aan de spirituele individualisering en commercialisering. Deze ontwikkelingen creëren ook een klimaat dat kan leiden tot sektarische ontsporingen. Het is opvallend dat deze problemen zich meer en meer stellen in relatief kleine groepen, een evolutie die overigens ook in andere Europese landen wordt gesignaleerd. Dit maakt zowel preventie als bestuurlijke en strafrechtelijke handhaving bijzonder moeilijk. De bestrijding van sekten in een democratische samenleving blijkt een lastige opdracht omdat dit beleid zich situeert op het kruispunt van de bescherming van de maatschappij en de vrijwaring van grondrechten.

Moreel consulent **Jurgen Slembrouck**¹⁰ toetst het Belgische sektebeleid aan de grondwet en het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens. Tussen 1996 en 1997 werd een Belgische parlementaire onderzoekscommissie belast met het bestuderen van sekten en het formuleren van aanbevelingen. Dit resulteerde in de oprichting van het Informatie- en Adviescentrum inzake Schadelijke Sektarische Organisaties en de toevoeging van artikel 442quater aan de Belgische strafwet. Het werk van de onderzoekscommissie en de realisatie van haar aanbevelingen zou volgens sommigen in strijd zijn met het neutraliteitsbeginsel dat elke democratische rechtsstaat bindt. Deze bijdrage onderzoekt deze kritiek aan de hand van een aantal juridische principes die vervat liggen in de Belgische Grondwet en in internationale verdragsbepalingen. Meer bepaald wordt nagegaan of het Belgische sektebeleid strijdig is met het verbod op preventieve maatregelen en het verbod op het vaststellen van de legitimiteit van levensbeschouwelijke overtuigingen. Het sektebeleid wordt ten slotte nog juridisch in perspectief geplaatst door het te betrekken op de negatieve godsdienstvrijheid en de rechtspositie van minderjarigen.

Criminoloog **Christophe Busch**¹¹ en criminoloog-socioloog **Paul Ponsaers**¹² bestuderen sekten en Nieuw Rechts in Vlaanderen. Zij gaan in op de sekteproblematiek, zoals die in de jaren negentig in Vlaanderen vorm kreeg, enerzijds, en de opkomst van Nieuw Rechts in Vlaanderen, anderzijds. We stellen ons de vraag of beide problematieken al dan niet gelijkenissen vertonen, zonder te willen suggereren dat Nieuw Rechts

¹⁰ De auteur is als niet-confessioneel moreel consulent verbonden aan de Vrijzinnige Dienst van de Universiteit Antwerpen.

¹¹ Directeur Hannah Arendt Instituut, criminoloog.

¹² Prof. dr. em. UGent, criminoloog en socioloog.

gereduceerd kan worden tot een sekte, en al zeker niet omgekeerd. We zetten beide fenomenen zowel historiografisch (waarom) als gedragswetenschappelijk (hoe) in elkaars spiegel omwille van heuristische redenen.

Stan Gommers¹³ heeft het in zijn getuigenis over zijn persoonlijke ervaringen als echtgenoot van een vrouw die in de loop van jaren steeds meer ‘het spirituele pad’ op gaat. Zij komt terecht in een New Age-beweging. Wat voor effect dat heeft, in het decennium dat volgt, op haar zussen, haar volwassen kinderen en haar (ex-)echtgenoot, en hún onderlinge relaties, is beschreven in zijn boek ‘Aan de goden overgeleverd’. De sekte noemde zich eerst illium en verandert later voortdurend van naam, met dezelfde Belgische hoofdrolspelers. De zoektocht langs tientallen personen en instanties om hulp te krijgen om haar te behoeden voor haar misstappen en te behouden voor haar gezin zijn vergeefs geweest; dit is het lot van een ‘naaststaande’. De bijdrage eindigt met een aantal lessen voor de praktijk om te voorkomen dat anderen dit ook overkomt.

Filosoof **André van der Braak**¹⁴ wijst er in zijn artikel op dat het religieuze landschap in Nederland in hoog tempo aan het veranderen is door toenemende ontkerkelijking. De chaotische en verwarrende religieuze werkelijkheid is echter niet in een overzichtelijk plaatje te vatten. Naast de bestaande vormen van traditionele religiositeit zijn de afgelopen zestig jaar in Nederland nieuwe vormen van levensbeschouwelijheid ontstaan die kunnen worden verstaan als multireligieus en transreligieus. Er is sprake van multireligiositeit wanneer een exclusieve affiliatie met een religie plaatsmaakt voor het combineren van elementen uit verschillende levensbeschouwelijke tradities

Counselor **Frances Peters**¹⁵ heeft het in haar bijdrage over de hulpverlening aan sekteslachtoffers. In dit artikel wordt ingegaan op de hulpverlening aan (voormalige) sekteleiden en hun familie. Vanuit haar eigen ervaring binnen een dergelijke beweging begrijpt ze welke mechanismen er spelen en waarom mensen hun eigen identiteit laten onderdrukken ten behoeve van de identiteit van de beweging. De sekteleider krijgt steeds meer controle over gedrag, informatie, gedachten en emoties van de leden door constante psychische druk en manipulatie. In haar praktijk past ze gesprekstherapie toe bij zowel familie van iemand die in een sekte zit als (voormalige) sekteleiden. De gevolgen van het verblijf in een sekte kunnen groot zijn. Met name voor mensen die opgroeien in een dergelijke beweging kan het proces lang duren voordat zij een eigen identiteit hebben ontwikkeld. Ervaringsdeskundigheid in de hulpverlening is een pre, maar geen noodzakelijke voorwaarde. Gepleit wordt voor meer aandacht in de reguliere hulpverleningsopleidingen voor de werking en macht van sektarische bewegingen.

Filosoof **Johan Braeckman** vestigt de aandacht op de problematiek van de toe- en uitbreiding uit sektarische bewegingen. Het is moeilijk, zo niet onmogelijk om een bevredigende definitie te geven van wat een sekte of sektarische groepering of beweging is. Ook over de overeenkomsten en verschillen met wat men Nieuwe Religieuze Bewegingen noemt, bestaat onenigheid. Hij verduidelijkt dat een niet-essentialistische benadering, die ervan uitgaat dat een sektarische groepering in meer of mindere mate

¹³ Stan Gommers voelt zich, met zijn gezin en schoonfamilie, het indirecte slachtoffer van het ‘spirituele pad’ dat zijn (inmiddels ex-) echtgenote ging volgen, daartoe aangezet door een New Age-beweging.

¹⁴ Hoogleraar comparatieve filosofie van de religie, Faculteit Religie en Theologie, Vrije Universiteit Amsterdam.

¹⁵ Counselor en gespecialiseerd in hulpverlening aan (voormalige) sekteleiden en hun familie bij FreeChoice in Woudenberg.

aan een reeks criteria voldoet, meer genuanceerd en wetenschappelijk verantwoord is. Vervolgens analyseert hij de sociaalpsychologische factoren die ertoe bijdragen dat iemand zich aansluit bij een al dan niet schadelijke sektarische groep. Hij bespreekt enkele misverstanden hierover en illustreert de complexe dynamiek van de toetreding met meerdere voorbeelden. Tot slot gaat hij in op de vraag wat sekteleiden ertoe kan brengen om de groep te verlaten.

Anton van Wijk, Ilse van Wijk, Juno Van Esseveldt en Karin Krijnen¹⁶ leveren een beschrijvende analyse van meldingen bij het Meldpunt Sektesignaal en sociaalpsychologische verklaringen voor de gesignaleerde misstanden. Met regelmaat verschijnen er berichten over sekten in de media en de misstanden die daarin plaatsvinden. De misstanden variëren van het geld 'moeten' geven aan de beweging/leider tot het geïsoleerd worden van de omgeving en seksueel misbruik. Voor buitenstaanders is het vaak moeilijk te begrijpen waarom iemand dat 'vrijwillig' laat gebeuren. Ze kunnen toch gemakkelijk uit de sekte stappen? Aan de hand van registraties van het Meldpunt Sektesignaal over de periode 2012-2019 wordt een beeld gegeven van de aard en omvang van de misstanden in sekten zoals gemeld door mensen die het Meldpunt hebben benaderd. Ook het type sekte is beschreven en welke vervolgacties het Meldpunt heeft geregistreerd. Sociaalpsychologische theorieën laten zien dat persoonlijke factoren als oorzaak voor bepaald gedrag vaak worden overschat bij mensen en dat groepsprocessen en de persoon van de leider cruciaal zijn om te begrijpen waarom mensen bij een sekte blijven, ondanks de misstanden. De kernbegrippen zijn machtsmisbruik door de leider, sociale isolatie van de leden die hun eigen identiteit 'opgeven' voor de identiteit van de beweging.

Marjan Olfers¹⁷ en **Joey Wolsink**¹⁸ geven in hun artikel antwoord op de vraag of er binnen religieuze sekten en in de topsport sprake is van een gesloten systeem en, zo ja, welke rol de cultuur binnen deze systemen speelt in het ontstaan en doen laten voortduren van ongewenst gedrag. Ook wordt antwoord gegeven op de vraag wat de overeenkomsten en verschillen zijn tussen de twee systemen ter duiding van de mechanismen die ten grondslag liggen aan het ongewenste gedrag. Hiervoor is gebruikgemaakt van wetenschappelijke artikelen, rapporten en mediaberichten. Allereerst geldt voor zowel sekten als de topsport dat er sprake kan zijn van een gesloten systeem waarbinnen een leider macht en autoriteit toekomt. Voor beide systemen geldt dat deze machtspositie wordt ontleend aan het feit dat de leider beslist over selectie en niet-selectie. Een verschil is dat de leider in een sekte macht ontleent aan 'iets' goddelijks en met zijn of haar volgelingen een goddelijke status beoogt te bereiken. Binnen de topsport ontleent de leider zijn of haar macht aan kennis en kunde waardoor de topsporter prestaties kan leveren tijdens competities en toernooien op het allerhoogste niveau. Om de doelen te bereiken kunnen zowel volgelingen binnen een sekte als topsporters binnen de topsportomgeving geïsoleerd raken van de 'gewone' samenleving. Communicatie en contact met de buitenwereld worden ontmoedigd. De volgeling of topsporter conformeert zich aan de geldende normen en waarden binnen het gesloten systeem. Dat lijkt immers de enige weg om het hogere doel te bereiken. Er bestaat naast isolatie een machts- en

¹⁶ Anton van Wijk is criminoloog en directeur van Bureau Beke en Verinorm, Ilse van Wijk studeert Social Work aan de HU, Juno van Esseveldt is onderzoeker/analist bij Bureau Beke en Karin Krijnen is voormalig manager van het Meldpunt Sektesignaal.

¹⁷ Hoogleraar Sport en Recht aan de Vrije Universiteit, Amsterdam.

¹⁸ Socioloog en onderzoeker bij Bureau Beke, Arnhem.

afhankelijkheidsrelatie van de leider, waardoor een proces tot de-individualisering in gang gezet kan worden waarbij de volgeling of topsporter zijn of haar eigen identiteit geleidelijk verliest. Zij krijgen onvoldoende inspraak, hebben nauwelijks privacy, voelen zich continu beoordeeld, nemen geen deel aan het gewone leven buiten de sekte of de sport, gaan bijvoorbeeld niet op vakantie en ook feestjes zijn taboe. Zij zijn de cultuur binnen het gesloten systeem als normaal gaan zien en ervaren de misstanden als nodig voor het bereiken van het doel. Ten aanzien van deze misstanden is er een belangrijk verschil tussen topsport en sekten. De buitenwereld keurt de misstanden binnen sekten namelijk af, terwijl de buitenwereld de misstanden in de topsport niet snel als misstanden beoordeeld of wegwuift als horend bij de topsport. Ook kent de georganiseerde sport meer mogelijkheden om corrigerend op te treden in de richting van de leden, onder wie de trainers.

Dit Cahier Politiestudies wordt afgesloten met een boekbespreking van het boek van Kenneth Lasoen, *Geheim België* (Lannoo, 2020). De recensie is van de hand van **Etienne Verhoeyen**¹⁹.

Met dit nummer hoopt de gastredactie van dit Cahier Politiestudies het debat en de aandacht inzake ‘sektarische bewegingen’ nieuw leven in te blazen. De actualiteit noopt daartoe.

Bibliografie

CLERIX, K. (30 april 2021a). Sekten in België: van sjamanen tot Sabmyk. *Knack Online*, elektronische versie beschikbaar via: <https://www.knack.be/nieuws/belgie/sekten-in-belgie-van-sjamanen-tot-sabmyk/article-normal-1729337.html>, geraadpleegd op 4 mei 2021.

CLERIX, K. (30 april 2021b). Opvolging sekten: ‘Ook de Staatsveiligheid moet zich aan de wet houden’. *Knack Online*, elektronische versie beschikbaar via: <https://www.knack.be/nieuws/belgie/opvolging-sekten-ook-de-staatsveiligheid-moet-zich-aan-de-wet-houden/article-normal-1729331.html>, geraadpleegd op 4 mei 2021.

DAMEN, C. (2013). *Ik was gek van geluk. Verhalen uit sektarische bewegingen*. Amsterdam: Luyting-Sijthoff.

MACDONALD, J.P. (1988). “Reject the wicked man” coercive persuasion and deviance production: a study of conflict management. *Cultic Studies Journal*, 5, 1, 59-121.

IACSSO (november 2012), *Sektarische ontsporingen inzake lichamelijke en geestelijke gezondheid*, Brussel: IACSSO.

INFOSEKTA-JAHRESBERICHT 2007, 17.

MISSION INTERMINISTÉRIELLE DE VIGILANCE ET DE LUTTE CONTRE LES DÉRIVES SECTAIRES, (2018). *Rapport d'activité 2016 et premier semestre 2017-études*. Paris: MIVILUDES.

RAPAILLE, G. (2018). De visie van Guy Rapaille in: Veiligheid van de Staat, *Activiteitenverslag 2017-2018*. Brussel: VSSE.

¹⁹ Geassocieerde onderzoeker Cegesoma.

RUCH, C. (2011). *Von der Kontingenz zur "community" – neue religiöse Bewegungen im Zeitalter der Weltkommunikation*, Chur.

WALGRAVE, S., & KUYPERS, I. (april 2021). Tv-nieuws in 2020: de coronastorm, grote veranderingen in het nieuws en de medische invalshoek, Nieuwsmonitor 30, Nieuwsbrief Elektronisch Nieuwsarchief: Universiteit Antwerpen.

WIJK, A. VAN, BREMMERS, B., HARDEMAN, M., APPELMAN, T., & FERWERDA, H. (2013). *Het warme bad en de koude douche. Een onderzoek naar de aard van misstanden in nieuwe religieuze bewegingen met het oog op de toereikendheid van het instrumentarium voor recht en zorg*. Arnhem, Bureau Beke.